

GİRİT'E DAİR ÖNEMLİ BİR KAYNAK: MAHMUD CELALEDDİN PAŞA'NIN GİRİT İHTİLÂLİ TARİHİ

Mehmet Ali Beyhan*

Özet: Mora İsyanı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Yunanistan, Girit'i kendisine bağlamak için adada, Avrupalı devletlerin yardımı ile isyanlar çıkardı. Bu isyanların en önemlilerinden biri de, 1865-1868 yılları arasında üç yıl süren Girit İhtilali'dir. Bu ihtilale dair, Osmanlı devlet adamlarından Mahmud Celeleddin Paşa'nın yazdığı Girit İhtilali Tarihi önemli bir kaynaktır. Mahmud Celeleddin Paşa, 3 Ekim 1867'de ihtilali sona erdirmek amacıyla Girit'e giden Sadrazam Ali Paşa'nın maiyetinde bulunmuştur. Beş ay kadar adada kalan müellif olayların görgü tanığıdır. Bu bakımdan yazdıkları fevkalade önemlidir. Eserin bilinen tek nüshası 163 varaktan (326 sayfa) ibarettir. İhtilal sürecinde âsilerle yapılan savaşlar, görüşmeler, Avrupa devletlerinin bu süreçte takip ettikleri politikalar, alınan tedbirler ve askeri hareketler hakkında ilk elden bilgiler veren eser Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Girit, ihtilal, âsiler, Mahmud Celeleddin Paşa, Ali Paşa, Arkadi Vapuru, İzzeddin Vapuru, Ömer Lütfi Paşa, Hüseyin Avni Paşa, askeri hareket, Laşid, İsfakiye, Kandiye, Resmo, Rusya, Fransa, korsan.

An Important Source on Crete: Mahmud Celeleddin Pasha's History of Revolution of Crete

Abstract: Having earned its independency after Morea insurgences with the assists of European states to acquire the island. One of the most important of these insurgences was Crete Revolution which lasted three years between 1865-1868. Mahmud Celeleddin Pasha's History of Crete Revolution which is about this revolution, is an important source. Mahmud Celeleddin Pasha was part of Grand Vizier Ali Pasha's train in order to end the revolution in October 3, 1867. The author who stayed on the island for 5 months, is the witness of the incidents. This case shows us how important are what he wrote. The work has only one known copy consisted of 163 leaves, it informs us about the wars and negotiations with insurgents, European states strategies in this period, taken measures and military operations and was presented to Sultan Abdulhamid II.

Key Words: Crete, revolution, insurgents, Mahmud Celeleddin Pasha, Ali Pasha, Arkadi Steamboat, İzzeddin Steamboat, Ömer Lütfi Pasha, Hüseyin Avni Pasha, military operations, Laşid, Anapolis, Kandiye, Retmo, Russia, France, buccaneer.

* Prof. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Böl.

Girit Adası, Doğu Akdeniz adaları içinde Kıbrıs'tan sonra en büyük ikinci adadır. 7.740 kilometre kare yüzölçümünde olan ada dağlık bir araziye sahiptir. Bu dağlar, yer yer 2.400 metre yüksekliğe ulaşır.¹ Ada'nın Müslümanlarla tanışması ilk defa Emeviler devrine (661-750) rastlar. Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyetinde bulunan Suriye, Mısır ve Doğu Akdeniz sahillerinin Emevilerin eline geçmesinin ardından, 664 yılında Kıbrıs ve Rodos adaları İslam orduları tarafından fethedilir. Girit üzerine yapılan akınlar neticesinde adaya çıkılsa da kesin bir netice elde edilemez. Abbasiler döneminde de (750-1258) Girit Adası'na akınlar devam eder. Hârûn- Reşid (766-809) zamanında Girit'in bir kısmı zabtedilir. Nihayet adanın tamamının fethi, Abbasilerin yedinci halifesi olan Me'mûn (786-833) devrinde gerçekleşir. Ada Müslümanların hakimiyetinde bir buçuk asır kaldıktan sonra tekrar Bizans'ın eline geçer.

Dördüncü haçlı seferinde Bizans toprakları paylaşıldığında Girit, 1202 yılında Montferrat² Markisi Boniface'ın payına düşer. Marki Boniface adayı, muhafaza hususunda karşılaşılabileceği zorlukları göz önüne alarak satmaya karar verir ve yüz bin gümüş karşılığında Venediklilere bırakır.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı sıralarda Girit Venediklilerin elinde bulunuyordu. İstanbul'un fethinden sonra, 1469 yılından itibaren Girit Adası Osmanlıların akınlarına hedef oldu, ancak adanın fethi kolay olmadı. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim devirlerindeki fetih teşebbüsleri, kesin bir sonuç vermemekle beraber, adanın önemli noktalarının ele geçirilmesini sağlamış oldu. Sultan İbrahim zamanında (1640-1648) adanın fethi gayesiyle Venediklilerle girişilen savaş hayli uzun sürdü. Nihayet Sultan IV. Mehmet saltanatı sırasında, Sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmet Paşa (1661-1676) komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından Kandiye'nin alınmasıyla yirmibeş yıl süren savaş sona erdi. Venedikliler'le yapılan ve on dört maddeden oluşan bir anlaşma³ ile 6 Eylül 1669 tarihinde Girit tamamen Osmanlı hakimiyetine geçti. Merkezi Kandiye

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, Ankara 1977, s. 18

² Kuzey İtalya'da (Piyemonte) bir bölgenin adı.

³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, 2. Kısım, Ankara 1977, s. 145

olmak üzere imtiyazlı bir eyalet⁴ haline getirildi. Eyalet; Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrılarak teşkilatlandırıldı.⁵

Adanın bu uzun serüveni sonucunda, şüphesiz Girit'te menşe bakımından karışık bir nüfus kompozisyonu oluşmuştur: Dorlar, Akkalılar, Romalılar gibi kadim kavimlerin çocukları Girit nüfusunun harcını meydana getirir. Daha sonra Venedikler, Abbasiler döneminde adaya gelen Araplar, adanın Osmanlı hakimiyetine girişinin ardından Anadolu'dan buraya yerleşmiş bulunan Türkler; Mora İsyanı'ndan (1821) sonra adanın idaresi Mısır valilerinin uhdesine verildiğinde adaya yerleşen Mısırlılar, Girit nüfusunun belli başlı unsurlarıdır. Adaya dışarıdan gelen Müslümanların dışında, elbette yerli halktan, zaman içinde islamiyeti kabul edenler de olmuştur. 1865-1868 Girit İhtilali sonrasında, 1868 yılında sadece erkeklerin sayımıyla elde edilen verilere göre Girit'in nüfusu 55.000 kadardı. Bu nüfusun 15.000'i Müslüman, 40.000'i Hıristiyan idi.⁶Fakat bazen Müslüman halktan Hıristiyanlığa geçenler de görülmektedir. Bu tür geçişler, bilhassa Islahat Fermanı'nın ilanından sonra (18 Şubat 1856) olmaya başladı.1856 yılı içinde iki yüz kadar Müslüman aile Hıristiyan olunca, Girit Valisi Veli Paşa'ya⁷ bunların başka bir yere nakline izin verilmişti.⁸ Hıristiyanlar Islahat Fermanı'ndan sonra ayrıca adada büyük mülkler edinmeye başladılar.

Âli Paşa Girit'te

Rusya, Kırım Savaşı'nda yaşadığı mağlubiyet neticesinde kaybettiği nüfuzunu tekrar elde etmek amacıyla Balkanlar'da Sırpılları; Girit, Tırhala ve Yanya için Yunanlıları öteden beri tahrik etmekte ve destek vermekte idi. Bu tahrikler sonunda Girit'te başlayan isyan, kısa sürede bütün ada sathına yayılarak bir

⁴ Osmanlı idari teşkilatında Mekke Şerifliği, Mısır, Eflak-Buğdan, Kıbrıs, Cebeli Lübnan gibi bazı yerler, özel antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunuyordu. Bu gibi yerlere, iç işlerinde tamamen serbest oldukları için "eyâlât-ı mümtâze", yani imtiyazlı eyaletler denilmekteydi. Girit de bu statü ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

⁵ Cemal Tukin, "Girit", *İA*, c. 4, İstanbul 1977, s. 791 vd.; aynı müellif, "Girit", *DİA*, c. 14, İstanbul 1996, s. 85 vd.

⁶ Karal, aynı yer.

⁷ Veliyüddin/Veli Paşa, sadrazamlardan Giritli Mustafa Paşa'nın büyük oğludur. 1855 yılında Girit valiliğine atanmış ve Haziran 1858 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür. 26 Aralık 1891'de vefat eden Veli Paşa, Fatih haziresine defnedilmiştir. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicil-i Osmanî*, c. 4, s. 617

⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Yayımlayan Prof. Cavit Baysun) 13-20, Ankara 1986, s. 4

ihtilale dönüştü. İhtilalin şiddetlenmesi üzerine Avrupalı devletler “Şark Meselesi”ni⁹ yeniden gündeme getirdiler. Siyasi durumun kötüye gitmesi, idarede zorlukların baş göstermesi sonunda; “sıkıntılı anlarda istifa etmek alışkanlığında olan”¹⁰ Mütercim Rüştü Paşa, Sırbistan’daki kalelerin elden çıkacağını, Girit İhtilâli’nin vahim sonuçlar doğuracağını düşünerek 11 Şubat 1867 tarihinde sadrazamlıktan istifa etti.¹¹ Yerine Âli Paşa tayin edildi. Âli Paşa’nın bu beşinci sadareti idi.

Girit İhtilâli’nin sona erdirilmesi ve adada asayişin yeniden sağlanması için Ömer Lütfi Paşa¹² komutasında başlatılan askeri hareket sonunda ihtilalciler, askerinin hareket edemeyeceği dağlık bölgelere çekildiler. Yunanistan’ın el altında gönderdiği silah ve cephane ile fırsat buldukça Müslüman ve bazı Hıristiyan ahaliye saldırmaya başladılar. Eski sadrazamlardan Mustafa Nâilî Paşa’nın¹³ adaya gönderilmesi bir netice vermedi. Rusya ve Fransa, Girit için müşterek bir teftiş heyeti oluşturularak adaya gönderilmesini teklif etti. Bu teklif Osmanlı Devleti tarafından reddedildi ve Girit’te yeni bir idare şeklinin kurulması kararlaştırıldı. Bu kararın tatbiki ve adada asayişin temin için Sadrazam Âli Paşa, 3 Ekim 1867 tarihinde Sultaniye Vapuru ile Girit’e hareket etti. Maiyetinde Mahmud Celaleddin Paşa’dan başka, Meclis-i vâlâ üyelerinden Kabûlî Paşa, Tercüme Odası memurlarından Kostaki, Ticaret Meclisi Başkanı Aleksandr efendiler ile; ahvâl-ı mahalliyeye, yani Girit’in durumuna vakıf olan Sava Efendi ve Meclis-i vâlâ Mazbata Odası memurlarından Tevfik Bey yer alıyordu.¹⁴

Âli Paşa 6 Ekimde Hanya’ya vardı. Bir beyanname yayınlayarak ada halkını sükûnete davet etti. İsyanın devam etmesi halinde Girit’in harabeye döneceğini ve ada halkının zarar göreceğini ifade etti. Bu beyannameye ayrıca iki hafta

⁹ Şark Meselesi/Doğu Sorunu terimi Viyana Kongresi’nde (1815) ortaya çıkmıştır. Terim, Avrupa devletlerinde, özel olarak Osmanlı Devleti’ni Avrupa topraklarından söktüp atmak, genel olarak Osmanlı Devleti’ni parçalayarak topraklarını paylaşmak anlamında kullanılmıştır.

¹⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, c. 1, İstanbul 1964, s. 21

¹¹ Rüştü Paşa, istifa ettiği bu ikinci sadaretinde, makama 5 Haziran 1866 tarihinde atanmıştı. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 5, İstanbul 1971, s. 85

¹² Aslen Alman Slavlarından olup Almanya’da tahsil görmekte iken Osmanlı hizmetine girerek Müslüman olan Ömer Lütfi Paşa, 1869 da mareşal rütbesine yükselmiş ve 24 Nisan 1871 tarihinde vefat etmiştir. bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, İstanbul 1311, s. 602-603

¹³ Mustafa Nâilî Paşa, ilki 14 Mayıs 1853 tarihinde olmak üzere üç defa sadrazam olmuştur. Son sadareti 6 Ağustos-22 Ekim 1857 tarihleri arasındadır. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, s. 79-81.

¹⁴ Metin, varak no. 37a.

içinde Girit'te halkın güvenini kazanmış kişiler arasında dördü Müslüman ve dördü Hıristiyan olmak üzere temsilciler seçerek göndermelerini emretti. Ada'nın yeni idare şeklini bildiren fermanı her tarafa duyurdu. Girit'in yeni idare şekli şöyle idi: Girit, padişah tarafından tayin edilecek bir vali tarafından yönetilecek; askeri gücün sorumluluğu bir komutana verilecektir. Valilik ve komutanlık birbirinden ayrı olmakla beraber, gerektiği takdirde bu iki memuriyet birleştirilebilecekti. Valinin maiyetinde, biri Müslüman ve diğeri Hıristiyan olmak üzere iki müşavir bulunacaktır. Girit, gereği kadar sancaklara ayrılacak, mutasarrıflar padişah iradesiyle tayin edilecek; mutasarrıfların yarısı Müslüman ve yarısı Hıristiyan olacak; Müslüman mutasarrıflara Hıristiyan yardımcı ve Hıristiyan mutasarrıflara Müslüman yardımcı verilecektir.

Kazaların yönetimleri de tıpkı sancaklardaki yönetim gibi teşkilatlanacaktır. Vali, mutasarrıf ve kaymakamların birer idare meclisleri olacaktır. Vilayet idare meclisleri valinin başkanlığında iki müşavir, adliye müfettişi, metropolit, defterdar, mektupçular ve halk tarafından seçilen üçü Müslüman, üçü Hıristiyan üyelerden oluşturulacaktır. Ada'nın malî bürokrasisi; vilayette defterdar, sancaklarda birer muhasebeci ve kazalarda birer malmüdüründen meydana gelecektir. Ada'da resmi yazışmalar Türkçe ve Rumca yapılacaktır. Bunun için vilayette iki mektupçu ve sancaklarda ikişer başkâtip bulunacaktır.

Vilayet, sancak ve kazalarda cinayet ve hukuk mahkemeleri kurulacak; mahkemelerin Müslüman ve Hıristiyan üyeleri halk tarafından seçilecektir. Vilayet merkezinde ve Müslümanların yaşadığı sancaklarda birer şer'î mahkeme de bulunacaktır.¹⁵

Sadrazam Ali Paşa, adada bu yeni yönetim şeklini oluşturduktan ve asayişini mümkün mertebe temin ettikten sonra, Girit valiliği ile komutanlığına Hüseyin Avni Paşa'yı tayin ederek 28 Şubat 1868 tarihinde İstanbul'a döndü.¹⁶

Yazar ve Eserine Dair

Mahmud Celeleddin Paşa

Mahmud Celeleddin Paşa, sadrazam kapı kethüdalarından Mehmed Aziz Efendi'nin oğludur. 1838 tarihinde İstanbul-Vefa'da doğmudu. Sultan III.

¹⁵ Karal, *a.g.e.*, s. 29-30

¹⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. 1, İstanbul 1964, s. 23

Ahmed devri (1703-1730) sadrazamlarından Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunlarından olduğundan, Çorlulu veya Çorluluzâde lakabıyla şöhret bulmuştur. Sultan Bayezit Rüştiyesi ve Daru'l-ma'ârif¹⁷ mekteplerinden mezun olmuş; ayrıca özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca dersler alarak kendini yetiştirmiştir.

1853 tarihinde, çok genç yaşta Meclis-i vâlâ¹⁸ Mazbata Odası'nda memuriyet hayatına başlayan Mahmud Celaleddin Paşa, sırasıyla burada başkâtip muavini ve başkâtip olarak görev yaptı. Girit isyanını yatıştırmak için adaya giden Sadrazam Âli Paşa'nın maiyetinde yer aldı ve beş ay Girit'te bulundu. Dönüşünden sonra, teşkil edilen Şurâ-yı devlet üyeliğine ek olarak bu kurumun başkâtipliğini de üstlendi. Mayıs 1870 tarihinde Dahiliye Nezâreti Müsteşarlığına; aynı yılın Aralık ayında Amedcilik görevine tayin edilen Mahmud Celaleddin Paşa, 1871 Ağustosunda görevinden ayrıldı ve on sekiz ay maaşsız olarak ma'zûl kaldı.

1873 yılı başında Adliye Nezâretine bağlı Muhâkemât Dairesi üyeliğine; 1875 Kasımında ikinci defa âmedcilik görevine getirildi. 1878 Nisanında görevinden ayrılan Mahmud Celaleddin Paşa, iki ay açıkta kaldıktan sonra Şurâ-yı devlet Tanzîmat Dâiresi üyeliğine atandı. 17 Nisan 1881 tarihinde Şurâ-yı devlet Tanzimat Dâiresi ikinci başkanlığına tayin edildi ve aynı yılın 15 Aralığı'nda kendisine vezaret rütbesi verildi.

İkinci başkanlık üzerinde olmak üzere 31 Mayıs 1885 tarihinde Umûr-ı Nâfıa Komisyonu üyeliğine seçildi. Paşa, tahkikat için fevkalade memuriyetle Girit ve Sisam adalarına gönderildi. Dönüşünde 26 Aralık 1887'de Maliye Nâzırı oldu. 9 Ağustos 1888'de azledildi ve kendisine 28 Ocak 1889 on bin kuruş ma'zûliyet maaşı bağlandı. 13 Haziran 1889 tarihinde tahkikat için tekrar Girit'e gönderilen Mahmud Celaleddin Paşa, burada uğradığı saldırıda başından kurşun ile yaralandı ve 8 Temmuz'da İstanbul'a döndü. 3 Aralık 1889'da Şurâ-yı Devlet Tanzîmat Dairesi ikinci başkanlığına atandı. Fakat 6 Aralıkta verdiği dilekçe ile

¹⁷ Daru'l-ma'ârif, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından, Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi civarında yaptırılan okulun adıdır. Rüştiye'den (Ortaokul) sonra ve üniversite öncesi bir tahsil kademesi olarak tasarlanan Daru'l-ma'ârif, daha sonraları, öğrenci azlığı sebebiyle ve yine vâlîde sultanın arzusu ile sıbyan mektebine dönüştürülmüştür.

¹⁸ Meclis-i vâlâ, 1837 yılında halk ile hükümet arasında meydana gelecek davalara bakmak maksadıyla ve Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye adıyla oluşturulan bir yüksek mahkemedir. 1867 yılında lağvedilerek yerine Şurâ-yı devlet (Danıştay) kurulmuştur.

bu görevden affını istedi. On beş bin kuruş ma'zûliyet maaşıyla beraber bu isteği kabul edildi.

Mahmud Celaleddin Paşa, 2 Şubat 1890 tarihinde Bursa Valiliği'ne tayin edildi. 4 Eylül 1891'de Ticaret ve Nâfia Nazırı oldu. Kısa bir müddet sonra, 10 Eylülde bu görevi, Girit Vali vekili olarak değiştirilince paşa Girit'e gitti.¹⁹ Turhan Paşa'nın Girit Vali vekaletiyle tayini üzerine Mahmud Celaleddin Paşa 30 Temmuz 1894 tarihinde bu görevinden ayrılmış oldu. 14 Eylül 1894'te yirmi bin kuruş ma'zûliyet maaşı tahsis edilen Mahmud Celaleddin Paşa, aynı yılın 25 Aralığı'ndan itibaren bütçede gelir-gider dengesinin temini maksadıyla Mabeyn'de çalışmalarına başlayan bütçe komisyonunda ikinci başkan olarak görevlendirildi.

8 Kasım 1895 tarihinde ikinci defa Ticaret ve Nafia Nazırlığına getirilen Mahmud Celaleddin Paşa, vefatına kadar bu görevde kaldı. Aynı zamanda malî konularda gerekli ıslahatın yapılması için, çalışmalarını Nâfia Dairesi'nde sürdürecektir olan ve Evkaf, Masârif, Maarif ve Maliye nazırlarından oluşan komisyona başkanlık etti. Askeri tesislerin gerektirdiği paranın yardım olarak temini ve hazırlanması çalışmaları, yine Mahmud Celaleddin Paşa'nın başkanlığında olmak üzere, Divân-ı Muhâsebât üyelerinden Hilmi, Şuar-yı devlet üyelerinden Vahit, Meclis-i Maliye üyelerinden Mazhar ve Dâire-i askerîye'den Muhâsebât Birinci Şube Müdürü Ahmet beylerden meydana gelen bir komisyonun kurulması, 18 Ekim 1896 tarihli irade kararlaştırıldı.

Paşa, 18 Ocak 1899 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Beşiktaş'ta Yahya Efendi mezarlığında toprağa verildi.²⁰

Eserleri

Mahmud Celaleddin Paşa, Osmanlı Tarihi, edebiyat, şiir ve ahlaka dair eserler kaleme almıştır. *Asâr-ı Manzûme* (İstanbul 1311); *Münşeât-ı Mahmud Celâleddin Paşa* (İstanbul 1312); *Miftâhu'l-esrâr* (İstanbul 1326) ve *Ahlâk* (İstanbul 1327) adlı eserleri, Paşa'nın tarih dışındaki başlıca kitaplarıdır.²¹

Mahmud Celâleddin Paşa'nın Osmanlı Tarihi'ne dair yazdığı üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan ikisi basılmıştır: 19 asır Osmanlı Tarihi ile ilgili en

¹⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., 40, s. 279

²⁰ BA, DH. SAİD, 0003, s. 206-207; Azmi Özcan, "Mahmud Celaleddin Paşa" *DİA*, c. 27, s. 359-360

²¹ Azmi Özcan, aynı yer.

önemli eseri hiç şüphesiz *Mir'ât-ı Hakikat* adlı eseridir. Üç cilt olarak yazılan bu eser, Tanzimat ve I. Meşrutiyet devirleri için kaynak eserlerden biridir. Osmanlı bürokrasisinin önemli mevkilerinde bulunduğu ve nazır olarak hükümette yer aldığı için, kaleme aldığı olayların yakın tanığıdır. Bu eserin giriş kısmında Osmanlı-Rus ilişkilerinin yüz elli yıllık bir özetini verdikten sonra, Abdülmecit'in tahta çıkışı, Kırım Savaşı, Paris Muahedesi ve Abdülaziz'in tahta çıkışına kadar olan askeri ve siyasi olaylar kısa olarak anlatılır. *Mi'ât-ı Hakikat*'in asıl konusunu, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından sonraki olaylar teşkil eder ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuna kadar devam eder.²² *Ravzatü'l-kâmilîn-Şerh-i Şefiknâme* adlı eseri 1290 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, "Birinci Edirne Vak'ası"²³ olarak literatüre geçen olaylara dair Şefik Mehmed Efendi'nin²⁴ "*Şefiknâme*" adlı eserinin şerhidir.

Girid İhtilâli Tarihi (1865-1868)

Bu eser, Sultan Abdülaziz devrinde meydana gelen Girit isyanına dair kaleme alınmıştır: O sırada Meclis-i vâlâ Başkâtibi olan Mahmud Celeleddin Paşa, 3 Ekim 1867 tarihinde Girit'e giden Sadrazam Ali Paşa'nın maiyetinde bulunmuştur. Girit'te beş ay kadar kalan Mahmud Celeleddin Paşa; bu eserinde isyanın seyri, âsilerle yapılan savaşlar ve görüşmeler, Avrupa devletlerinin bu süreçte takip ettikleri politikalar, alınan tedbirler ve askeri harekât ile ilgili bize ilk elden bilgiler vermektedir. Eseri Sultan II. Abdülhamid'e takdim yazısında müellif, Girit İhtilâli Tarihi'ni, "sadece Osmanlı Devleti olaylarını kayıt altına almak vazifesinde bulunan kalem erbabının izinde gitmek, mesaisine katkıda bulunmak" maksadıyla kaleme aldığını ifade etmektedir. Takdim yazısından anlaşıldığına göre Mahmud

²² *Mir'ât-ı Hakikat*, 1326-1327 tarihlerinde İstanbul'da basılmıştır. Daha sonra merhum İsmet Miroğlu tarafından sadeleştirilerek neşre hazırlanmış ve 1983'te üç cildi bir arada yeniden yayımlanmıştır.

²³ Edirne vak'ası, Şeyhülislam Hacı Feyzullah Efendi'nin delaletiyle sadrazam olan ve daha sonra da onun tahakkümünden kurtulmak isteyen Rami Mehmed Paşa'nın tertip ve teşvikiyle cebecilerin Edirne'de başlattıkları isyan hareketidir. Ancak olaylar, sadrazamın kontrolünden çıkmış; isyan, şeyhülislamın idamıyla beraber taht değişikliğine de sebep olmuş; Sultan II. Mustafa hal edilerek III. Ahmed tahta çıkmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, 1. Bölüm, Ankara 1978, s. 24-45

²⁴ Şefik Mehmed Efendi, Masrafzâde/Masraf Kâtibi-zâde diye şöhret bulmuştur. Divan kâtiplerinden olup, Küçük Evkaf Muhasebeciliği, Mustafa Naima'dan sonra vak'anüvislik görevlerinde bulunmuş ve 1715 yılında vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, c. 3, İstanbul 1311, s. 152; Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", *İA*, c. 13, s. 275

Celeleddin Paşa; 1866 yılında meydana gelen ve üç sene zarfında pek çokkötü hadiselerle sebep olan Girit İhtilâli hakkında aldığı notları, daha sonra derleyip düzenleyerek kitap haline getirmiştir. Ayrıca kitabın Sultan Abdülhamid devrinde tamamlanmasından memnun olduğunu dile getirmektedir.

Eserin Özellikleri

Tek nüsha olarak bilinen Girit İhtilâli Tarihi,²⁵ ta'lik hattı ile Paşa'nın kaleminden çıkmıştır:17x28 cm. dış ve 8.50x19 iç ebada sahip olan eserin her yaprağında 19 satır bulunmaktadır. Başta ve sonda dörder vikaye (koruyucu, boş) sayfası vardır. Eserin tamamı 163 varak olup, 163. varanın sadece "a" yüzünde 6 satır mevcuttur. Varak numaraları iki defa verilmiştir. İlk numaralar, eski rakamlarla yazılmış; daha sonra varaklar yeni rakamlarla tekrar numaralandırılmıştır. Fakat eski rakamlarda atlamalar ve tekrarlar mevcuttur; 127 rakamı yerine 128 yazılmış, dolayısıyla 128 tekrarlanmıştır. Aynı hata 143 varağında da yapılmış; 143 yerine 144; yeni rakamlarda ise 78 yerine 88 yazılmış; 114 ise mükerrer yazılmıştır.

Eserin karton kapağı bordo bez ile kaplanmıştır. Kapak kenarları süslemeli olup, her iki kapağa Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası işlenmiştir. Sağ kapak içine, "bende-i kemîne an a'zâ-yı Şûrâ-yı devlet Mahmûd" imzasını taşıyan ve rık'a hattı ile yazılan eseri takdim arzısının/yazısının bir nüshası iliştilmiştir. Arıza tarihsizdir, dolayısıyla eserin Sultan Abdülhamid'e hangi tarihte takdim edildiğine dair elimizde şimdilik bir bilgi yoktur.²⁶ Fakat 1878 Nisanı'ndan "iki ay sonra" Şûrâ-yı devlet üyeliğine atandığına göre müellifin, bu tarihten sonra eserini tamamladığı ve Sultan'a sunduğu anlaşılmaktadır.

Eser, üzerinden çok fazla zaman geçmemiş olmasına rağmen hayli yıpranmış vaziyettedir. Yer yer sayfaları şirazededen çıkmıştır, bazı sayfalar yırtılmıştır. Eserin konu başlıkları, eserde atıfta bulunulan hadis ve ayet metinleri; mısra veya beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Girit İhtilali Tarihi, dört makale üzere tertip edilmiştir. Birinci makale, makale-i ûlâ; Mustafa Nâilî Paşa'nın Girit valiliğinde bulunduğu zamana ait olaylardan

²⁵ Eserin bilinen nüshası, İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde T 4150 numarada kayıtlı olup tarafımdan neşre hazırlanmaktadır.

²⁶ Girit İhtilâli Tarihi'nin yazım süreci, bitiş ve takdim tarihleri hakkında muhtemelen Osmanlı Arşivi'nde bilgiler elde edilebilecektir.

bahseder. Bu makale, 15a-26b varakları arasında yer almaktadır. İkinci makale, makale-i sâniye; 27a-37a varakları içinde olup Serdâr-ı ekrem/Başkomutan Ömer Lütfi Paşa'nın görevde bulunduğu sırada meydana gelen olayları anlatır. Üçüncü makale, makale-i sâlise; Sadrazam Âli Paşa'nın fevkalade memuriyetle adada bulunduğu beş aylık zamana aittir. Üçüncü makaleye, metnin 37b-58a varakları tahsis edilmiştir. Dördüncü makale, makale-i râbia; 59b-76b varakları arasında yer alıp Âli Paşa'nın dönüşünden sonrasını anlatır. Metnin 76b'den sonuna kadarki kısmı Giritile ilgili birtakım belgelerin suretlerini ihtiva etmektedir.

Eserin Muhtevasından Bazı Pasajlar

Girit İhtilali'nin Sebepleri

1856 yılında Kırım Savaşı'nı neticelendirmek üzere Paris'te toplanan barış kongresi²⁷ ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin kefaleti altına alınmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarıyla, münhasıran gayri Müslim tebasıyla olan muamelelerinde, Avrupa devletlerinin tek veya müştereken müdahalede bulunmayacakları resmen taahhüt edilmişti. Böylece Osmanlı Devleti, dış politikada meydana gelen bu barış ve güven ortamından istifade ile işlerini imkânlar ölçüsünde yoluna koyabileceğini umuyor iken, Avrupa devletlerinin, ani bir politika değişikliğiyle karşı karşıya kaldı ve devletin bütün ümitleri suya düştü.²⁸

Şöyle ki, Paris Anlaşması'nın maddelerini göz ardı eden Fransa İmparatoru III. Napolyon,²⁹ Avusturya nüfuzunu kırmak sevdasıyla izlediği siyasette, Rusya'ya muhalefetini ve Avusturya'ya yardımını önlemek maksadıyla anlaşmadan Rusya'nın menfaatini mucib olacak fedakârlıklarda bulunmaya ve sanki hiç taahhütte bulunulmamış gibi Osmanlı Devleti'nin her işine, zarar verecek düzeyde müdahale etmeye başladı. Bu sırada, "her kavim istediği hükümdâr ve hükümeti seçmek hakkına sahiptir. Bir kavmin, bir başka yabancı ırka istemediği takdirde, hükmetme hakkı olamaz" fikrini ortaya attı. Bu bozguncu

²⁷ Kongre, çalışmalarına 25 Şubat 1856 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı Kont Alexandre Walewski başkanlığında başlamış ve 30 Mart 1856'da anlaşmanın imzalanmasıyla sona ermiştir. Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s. 204

²⁸ Metin, varak no. 2b

²⁹ Metin, varak no.3a

düşüncelerle, muhtelif ırkların ve özellikle Osmanlı Devleti'nin uyruğu olan Hıristiyanların zihinlerini kurcalamaya, bulandırmaya başladı. İngiltere Devleti her taraf hakkında uygulamakta olduğu politikasını değiştirerek ticârî menfaatlerine uygun olmayan işlerde kayıtsız ve tarafsız kalıp liberal dahili düzenin gereği olarak bu ırkçı politikaya uymak mecbûriyetinde bulundu.

Fakat İmparator Napolyon, İtalya'dan Avusturya Devleti'ni çıkararak ve orayı müttefik devletler adıyla birçok hükûmete taksim ederek tamamının üzerine hükmetmek tasavvurunda iken, bu düşüncesi hilafına, İtalya'da tek bir millet olarak yirmi dört milyon nüfûsu ihtiva eden bir devlet teşekkül etti. İtalyan birliğinin kurulması Fransa'nın başına bir büyük bela çıkarıp, bundan başka bir de Roma'nın, Papa Hükûmeti'nden kurtarılması meselesi üzerine, Meksika ve Almanya hususunda yaptığı hatâların kötü sonuçları da ilave oldu. İngilizlerin tuttıkları tarafsızlık politikası gereğince o taraftan tamamen ümidini kesmiş bulunduğundan ve Avusturya Devleti ise bir süre önce meydana gelen muhârebenin neticesi olmak üzere Kuzey İtalya üzerindeki hükûmranlık haklarını Fransa'nın zoruyla terke mecbûr olup bu bakımdan onunla da ittifak mümkün olamayacağından, İmparator Napolyon, Fransa hakkında ortaya çıkacağını tahmîn ettiği dış tehlikeleri bertaraf etmek için Rusya'ya yanaşmak zorunda kaldı.

Rusya da, Avrupa'nın Fransa gibi en güçlü bir hükûmetinin yaptığı hataların ağırlığı altında ezilmekte olduğunun farkında idi. Dolayısıyla, kendisinin doğuda yapacağı şeylere artık Fransa'dan itiraz gelmeyeceğini anlamış bulunuyordu. Böylece Rusya, Büyük Petro zamanından beri (1689-1725), doğuya, Osmanlı topraklarına göz dikmiş olduğundan, Avrupa'daki politika değişimini fırsat bildi.³⁰ Ancak doğudaki niyetlerini gerçekleştirmek için açıktan açığa Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmekten ve o cihetle devletler nezdinde "topraklarını genişletiyor" ithamından da kaçındı. Bunun için gûyâ kendisi "ülkesinin genişlemesi ve Osmanlı Devleti'nin mahvı peşinde olmadığını fakat dindaş ve mezheptaşları olan Hıristiyanların, ilelebet Türklerin hükmü altında olmalarına tahammül edemediklerini ve tamamının zaten isyana hazır olduklarını dile getirdi. Osmanlı topraklarında çıkması muhakkak olan bir ihtilal ateşinin kıvılcımlarının, Rusya'ya da sıçrayacağı korkusunun, din ve mezhep birliğinden dolayı Rus halkının tamamını etkileyeceğini, bu durumda, buna ne

³⁰ Metin, varak no. 3b

manen ve ne maddeten kayıtsız kalamayacağını” ilan etti. Rusya’nın bu iki yüzlü ifade ve tutumu gazeteler vasıtasıyla yayılınca, hem Osmanlı topraklarında olan Hıristiyanları ve hem de gerçek durumu bilmeyen milyonlarca Avrupa halkını Osmanlı Devleti aleyhine çevirdi. Irk prensibi namına defalarca bağımsızlık için isyan eden Lehlileri zor kullanarak her defasında boyunduruğu altında tuttuğu halde³¹ Osmanlı Devleti’ne, bu prensibe uyması hususunda her fırsatta baskı yapmaktan geri durmadı.

Velhasıl Fransa’nın Rusya’ya meyli, Paris Muahedesi’nin hükümlerini tedricen imha ve iptal ile Şark sorununu taraf taraf meydana çıkarmaya sebep olarak Osmanlı Devleti’ne karşı bir savunma savaşı kapısı açıldı. O yol ile Osmanlı memleketlerine yer yer ihtilal ateşi saçıldı. Hatta bu fesadın en mühimi olmak üzere Slav Birliği ırkçılığı vasıtasıyla Eflak, Buğdan, Karadağ ve Sırbistan prenslikleri, ırkçılığın neticelerinden istifadeye teşvik edildi. Bulgarlar, Rum Kilisesi’ne olan bağlarının kesilmesiyle mezhebi idare bakımındanbağımsızlık çarelerini elde etmeye tahrik olunduğu gibi; Yanya, Tırhala eyâletleri ve Girit’in ilavesiyle Yunanistan’ın sınırlarının genişletilmesi için Rum Eteryalarının bozguna hareketlerini şiddetlendirdi. Sırp, Eflâk, Buğdan ve Karadağ prenslikleriyle Yunanistan arasında gizli bir ittifak oluşturulmaya çalışıldı.³²

İşte böylece başlatılan bu fitneden dolayı ortaya çıkan hadiseleri ve bu kitabın kaleme alınış amacı olan Girid İhtilâli’nin çıkış sebeplerini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: Paris Anlaşması’ndan sonra meydana gelen dahili sıkıntıların birincisi Memleketeyn³³ meselesi olup şöyle ki; Eflak ve Buğdan eyâletleri Osmanlı Devleti’nin hakimiyetine girdiğinden beri iki ayrı prenslik halinde idare edilmiş ve bu idare şekli Paris Anlaşması’yla da tasdik olunmuştu. Rusya ve Fransa’nın ortak tahriki sonunda meydana gelen ihtilallerde evvela iki prensliğin bir prensin idaresinde toplanması, ikinci olarak yönetimlerin de birleştirilmesi meseleleri meydana gelip en sonra Prusya hanedanından Prens Şarl, vârislerinin hükümet etme hakkına sahip olmak şartıyla ve Romanya Prensliği unvânıyla “Memleketeyn Emâreti”ne seçilerek tayin olundu. Artık Osmanlı Devleti’nin buradaki hükümrânlık hakkı maktu bir vergi almaktan ibâret kaldı. Şurası dikkateşayandır ki, iki prensliğin birleştirilmesi emelinde

³¹ Metin, varak no. 4a

³² Metin, varak no. 4b

³³ Romanya topraklarını meydana getiren ve Karpatlar ile Tuna arasındaki bölgeye Osmanlı devrinde verilen ad: Eflak ve Buğdan.

Buğdanlılar Eflaklılara muhâlif olup, millet meclisinin pek çok üyesi onlardan meydana gelmekle, amaç olan neticenin elde edilmesi zorlaşmıştı. Bu durumdan memnun olmayan Fransa İmparatoru, seçime fesât karıştığı iddiasıyla o meclisin fesh olununarak yeniden³⁴ halkın oyuna mürâcaat olunması lüzûmunu teklîf ve ilân ettiğinde, Avusturyalılar İngilizlerle birlikte Fransa'nın bu husustaki düşüncelerine karşı çıkılmasını Osmanlı Devletine ihtâr ettiler. Bu meselede Fransa ile birleşen Rusya, Prusya ve İtalya devletlerine de karşı durulmasını önererek yardım vaadinde bulundular. Osmanlı Devleti böyle iki büyük devletin öneri ve yardım vaatlerini, toprak bütünlüğü hususunda bir büyük destek addederek Fransa ile Rusya'ya karşı çıktı. Savaş pahasına iki prensliğin birleştirilmesini reddetti. Bunun üzerine Napolyon, Osmanlı Devleti'nin bu tutumuna karşı Londra'ya gidip İngilizleri tarafına çekti. Avusturyalılar yalnız kaldıklarından, İngilizlerle beraber Osmanlı Devleti'ni; "muhâliflerinizi ikna ile belayı savuşturun" diyerek bir başına bıraktı. Osmanlı Devleti, çaresiz Fransa ve Rusya'nın tekliflerini kabul etmek zorunda kaldı.

İkinci mesele Berrü'ş-şâm³⁵ İhtilâli³⁶ olup bu da akıl ve hayâle gelmez yabancı devletlerin müdahalesine âlet olmuştur. Şöyle ki, Suriye gayri Müslim ahalisinin muhtelif milletlerden mürekkep olması, ırkçılık nâmına olan bozgunculuğa çok müsaitti. Marunîlerle Dürzîler arasında çıkan arbedeyi, Urbân'ın³⁷ ve Şam müslümanlarının da karışmış olmaları cihetiyle Fransa İmparatoru Napolyon, bir dini katliam olarak Avrupa kamuoyuna sundu.³⁸ Bütün Avrupa'yı bu şekilde yanıltmaktan başka Napolyon, olaylar çıktığı sırada Osmanlı Devleti güvenlik tedbirlerine başvurmuş ve olaylara karışanları cezalandırmak hakkını yerine getirmek için Hariciye Nâzırı Fuat Paşa'yı fevkalade memuriyetle Suriye'ye göndermiş iken, devletlerin dikkatlerini üzerine çekmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin otoritesini hiçe sayarak bölgeye teftiş komisyonu ile donanma ve asker gönderdi. Diğer devletler ile birlik olup Osmanlı Devleti'nin muhalefet ve ısrarına bakmayarak Cebel-i Lübnan'ı³⁹

³⁴ Metin, varak no. 5a

³⁵ Suriye topraklarını meydana getiren coğrafyaya verilen isim.

³⁶ Şam'da sokak çocukları arasında çıkan bir kavganın sebep olduğu Dürzi-Marunî çatışması kısa zamanda şiddetlenerek Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bir katliama dönüşmüş; olaylar büyüyerek Lübnan'a sıçramış ve bir isyan haline gelmiştir.

³⁷ Çölde yaşayan Arap aşiretlerine verilen isim.

³⁸ Metin, varak no. 5b

³⁹ Cebel-i Lübnan: Suriye coğrafyasında büyük bir dağ silsilesi ile bu dağların eteklerinde bulunan toprakların adı. Ayrıca bu bölge, Osmanlı Devleti'nin idari bakımdan müstakil bir sancak merkezi idi.

imtiyazlı bir eyalet haline getirmek suretiyle Hıristiyan'dan vâli nasbı usûlünü tesîs ettirdi. Ayrıca Şamlıların“bedel-i mağsûbâtı”, yani gasbedilmiş mallarının karşılığı adı altında Osmanlı Devleti tarafından Marunîlere tazminat verdirdi.

Üçüncü mesele Karadağ hâdisesidir. Bilindiği üzere Slav ittihâdı/Panslavizm fitnesi, Rumeli'de bulunan ve Slav cinsinden olan Osmanlı uyruklarının hal ve hareketlerini bozmuş olduğundan, Karadağ Vuladikası,⁴⁰ ırkçılıktan istifâde emeliyle Petersburg ve Paris'e adamlar gönderdi. Aldığı talimât üzerine eşkıyalık hareketlerini artırıp civarındaki kazâların Hıristiyan halkı ile devlete başkaldırdılar. Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için Ömer Lütfi Paşa'nın komutasında kırk bin kişilik bir mükemmel ordu⁴¹ sevkine mecbûr olup nihâyet Osmanlı askerleri, zirveleriyle göklere yükselen dağları düz ova gibi çiğneyerek vladikanın merkezi olan Çetine civarına kadar ilerleyince, Fransızlar yine Ruslarla birlik olarak türlü şikâyetlerle askeri harekâtı durdurdular. Askerlerimizin kullanmak üzere dağın içinden açtıkları yolları ve yaptıkları kuleleri, Belgrad'ın güvenliğini bahane ederek yine bize yıktırdılar.

Dördüncü mesele Sırbistan gailesidir. Şöyle ki, Sırbistan dahilinde bulunan kalelerde meskûn Müslümanların kaldırılması daha önce mukavele altına alınmış olduğu halde, uzun zamandan beri geçiştiriliyor iken, Osmanlı askerlerinin Karadağ'da elde ettikleri başarıyı çekemeyen düşman devletlerin teşvikiyle Sırp'lar aniden Belgrad varoşunda bulunan Müslümanlara saldırdılar. Kaleden Sırp mahallelerine top atılmaya mecbûriyet hasıl olunca, Rusya ve Fransa için beklenen fırsat doğmuş oldu. Birçok görüşmeden sonra Özice ve Sokol kaleleri yıktırıldı. Oraların, Belgrad ve sair Sırbistan kalelerinin Müslüman ahalisi civar bölgelere hicret ettirildi. Daha sonra Ruslar Sırbistan'a büyük miktarda silah göndererek yeniden isyan ateşini tutuşturdular.⁴² Osmanlı Devleti'nin ettiği şikâyetler ise Avrupa diplomatları elinde bir eğlence olup nihâyet Girit İhtilâli'nin çıkmasıyla da doğal olarak Sırbistan meselesi ikinci dereceye düştü. Sırp Prensi Mihal Bey gayet sahte bir itaat ve dostlukla kalelerin Sırbistan'a terkini istedi. Fransızlar yine Rusya ve diğer büyük devletlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne “Girit problemi içinde başka bir belâya daha uğramayınız” diyerek Sırp'ların istedikleri Belgrad Kalesi'ni bütün silah

⁴⁰ Slav dillerinde metropolit; başpiskoposluk.

⁴¹ Metin, varak no. 6a

⁴² Metin, varak no. 6b

ve malzeme ile beraber Sırpılara teslim ettirdiler. Bu Sırbistan maddesinin başlangıcı, Yunanistan'da halkın galeyana günlerine tesadüf edip çıkan ihtilâl üzerine Yunan Kralı Oton tahttan indirilerek yerine Danimarka Kralı'nın ikinci oğlu Prens Jorj, Birinci Yorgi unvânıyla Yunan Krallığı'na tayin edildikten başka, İngiltere Devleti, egemenliği altında bulunan Cezâyir-i seb'a'nın⁴³ ırk prensibi çerçevesinde Yunanistan'a terki hakkında vaki olan teklifleri kabul edip yeni krala taç giyme hediyesi olmak üzere bu adaları Yunan Hükümeti'ne terk olundu.

Bunun üzerine Yunanlılar; Arnavutluk topraklarına tecâvüz emeliyle o bölge halkını tahrik ettiler ve Girit'i Osmanlı Devleti'nden koparmak için orada da isyan çıkarmaya başladılar.⁴⁴ Prensliklerle aralarındaki ittifaktan istifade amacıyla onları da isyâna davet ettiler. Fakat Memleketeyn'in birlikteliği ve başına yabancı bir prens seçimi hasebiyle oraca arzu olunan şeyler kısa zamanda gerçekleşmişti. Karadağlılar kendileri için bir iç yarası olan askeri istihkâmların inşâatı kararını bozmuş ve Sırpılar kaleleri kolaylıkla hakimiyetleri altına alarak başları ucundan Osmanlı silâhı kaldırtmış oldukları cihetle, prensliklerce bağımsızlıklarını ilandan başka isteyecek ve devletlerce önlerine düşecek iş kalmadığından, silâha sarılmalarına bir vesîle bulunamadı. Bu sebeple Yunanlılar, Osmanlı Devleti aleyhinde tek başlarına hareket etmekten başka bir yol bulamamakla beraber, maksatları için tam destek ve yardım alabileceklerine dâir Rusya ile Fransa'dan kuvvetli vaatler aldılar.

Fakat böyle bir ihtilal yolu açmak için, yalnız dışardan elde ettikleri destek ve yardım vaatleri yeterli olamayacağından, içerden de bozgunculuk tohumlarını lâyıkiyle ekmek gerekiyordu. Her ne kadar Yanya ve Tırhala eyâletlerine, sınırda olmaları hasebiyle, sıklıkla tecâvüz ediliyorsa da, bir müddeten beri oralarca sınırların muhafazasına itinâ olunmasından ve cesur Toskalık⁴⁵ Müslüman halkının savaşıcılıklarını bildiklerinden dolayı, o havalide Hristiyan halkı isyana teşvik için sarf olunacak emeğin semeresini kolaylıkla elde edemeyeceklerini anlamış olduklarından, Girit'te ihtilâl için çalışmayı öte

⁴³ Cezâyir-i seb'a/Yediada: Ege Denizi'nde Korfo, Pakso, Ayamavra, Kefalonya, İtake, Zanta ve Çuka adalarının ortak adı.

⁴⁴ Metin, varak no. 7a.

⁴⁵ Toskalık/Toska (Tosques); Arnavutluk'un güney tarafında yer alan bölgenin adı ve bu bölgede yaşayan halk. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l-a'lâm*, c. 4, İstanbul 1311, s. 3023-24.

tarafından ziyâde kolay görüyorlardı.⁴⁶ Çünkü Girit Adası coğrafi konum itibariyle Yunanistan'a elverişli olduktan başka, halkının üçte ikisi Rum mezhebinde ve öteden beri Yunanlıların etkisi altında bulunuyorlardı. Ayrıca, zaman zaman ada halkı burada ihtilâller çıkararak Yunan emellerine hizmet etmekte oldukları cihetle ırk prensibinden istifâde amacıyla kendilerini isyâna davette kolaylık olup özellikle Girit Adası'nda bulunan mülklerin çoğu müslümanlar üzerinde ve başlıca ticâret de yine Müslümanlar elinde olmakla beraber, Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarından başka limanlar açık olmadığından, ürünler mutlaka bu üç limana getirilerek oralarda satılmak zorundaydı. Bu gibi kısıtlamalar, Hıristiyanların ticari alanda ilerleme arzularına muhâlif görüldüğü ve bazı mali vergiler de ağır geldiği gibi, Girit Valisi İsmail Paşa'nın Hıristiyanlar hakkında icra ettiği küçük düşürücü uygulamaları ifrata vardırması, hükümetin nüfûzunu gereği gibi zaafa düşürmüş ve Müslümanların endişesine sebep olmuştu. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, 1863 yılı ortalarında ihtilal peşinde koşan bazı Yunanlılar, başlarına birtakım aşağılık insanları toplayarak⁴⁷ Girit Hıristiyanlarından olan dostlarını yarıdan uçurmak, yani vatanlarını harâb edecek bir fitneyi uyandırarak nice bin günâhsız kurbân edecek kılıçlara karşı durmak niyeti ile ansızın Girit'e geçip âsilerin sığınağı olan İsfakiya'ya gittiler.

İsyân'ın Başlaması

Girit haritasını bulutlara nakş ettirecek derecede yüksekliği ile meşhûr olan İsfakiya dağları, ihtilal çılgınlıklarına en evvel kulak verdiği için halkının, Girit'in diğer bölgelerine nazaran isyana daha istekli bulunmaları, Yunanlıların sığınmalarına en büyük dayanak oldu. Yunanlılar, onların vasıtasıyla evvelâ müslümanlardan ellerine geçirdiklerini dağlara götürerek, Rumlar'dan cinayet suçundan ötürü hapis olanların salıverilmelerine karşılık işkence etmeye başladılar. Resmo ahalisinden zengin bir Hıristiyan'ın sekiz-dokuz yaşlarındaki kızını zorla alıp götürdüler. Hükümet bunların yaptıklarını haber alınca memleket meclisi üyelerinden İsfakiya'ya gönderilen iki memûr, yirmi günden ziyâde orada ikamet ve Yunanlıların ele geçirilmelerine gayret ettiler ise de, İsfakiyalılar'dan bunların ne tarafa gittiklerini bile öğrenemediler. Kaçırılan kızı kurtarmaya da muktedir olamadılar. Bunun üzerine eşkıya, gemi azıya alıp sığınmaları civârında bulunan köylerin Hıristiyan halkını isyana davet ve

⁴⁶ Metin, varak no. 7b.

⁴⁷ Metin, varak no. 8a

askerlik bedellerinin⁴⁸ ödenmesine de muhalefet ettiklerinden, Vali İsmail Paşa olup biteni Bâb-ı âlî'ye bildirdi.⁴⁹ Gereği kadar asker getirterek aldığı talimât gereğince tutulan kızın iâdesi, Yunanlı eşkıyanın teslimi ve askerlik bedellerinin ödenmesi şartlarını kuvvetlice teklîf için Mirlivâ Mehmed Paşa kumandasıyla Kalıkıratı Köyü üzerine asker sevk etti. Fakat Kalıkıratı halkı, asker hareketini işittiklerinde dağlara kaçıp Mehmed Paşa görevini yapmaya imkân bulamadığından, böyle gösterişli bir şekilde isyanın bastırılmasının mümkün olamayacağı anlaşıldı. Bunun üzerine, yapılan bu askeri harekât Bâb-ı âlî'ce enine boyuna değerlendirildi. Gönderilen yeni talimât gereği İsmail Paşa bazı güçlü tedbirleri uygulamaya başladı.

Vali İsmail Paşa, Kandiye ile Resmo'nun İslâm ve Hıristiyan ahalisinden kırk kişiden fazla adamı özel vapurla Hanya'ya getirtti. Hanya halkından da birkaç kişi toplayarak bir meclis oluşturdu. İsfakiyalıların saptıkları bu eşkıyalık yoluna ve devlete bağlı halka ettikleri eziyete dâir yaptığı konuşmayı hazır bulunanların tamamı tasdik ettikten başka, bunların şu eşkıyalıkla ada halkını,⁵⁰ vatanlarını terk ettirecek mertebede bıktırıldığından da bahs eden İsmail Paşa, itaat sağlanıncaya kadar İsfakiya'yı karadan ve denizden abluka etmeye memûr olduğunu ifade etti. Meclistekilerin birtakımı, bunlara beş-altı gün süre verilip içlerinde itibar sahibi birkaç kişinin getirtilerek meclisin kararı ve haklarında yapılacak işlem kendilerine bildirildiği takdîrde boyun eğmeleri ihtimâlini olduğunu söylemeleri üzerine İsfakiya ileri gelenlerine mektûplar gönderildi.

Hakikaten bu davet üzerine İsfakiya kaptanlarından sekiz kişi gelip vâli paşanın huzûrunda Girit Metropolidi ile despotlar⁵¹ hâzır olduğu halde bazı görüşmeler yapıldıktan sonra verilen karar gereği eşkıyanın ele geçirilmesi ve devletin vergilerinin ödenmesi hususunda İsfakiya'ya iki tabur şeyhâneci⁵² ile iki yüz nefer zabtiye gönderilip bunların bir taburu İskeyfos ve diğeri Kalıkıratı Köyüne'ne yerleştirildi. Hemen ödenmemiş vergilerin tahsiline başlandı. Eşkıyâ eline geçen Resmolu kız kurtarıldı ve eşkıyadan yirmi altı kişi tevkif ile Hanya

⁴⁸ Bedel-i askeri/Bedelât-ı askerîye: Tanzimat'ın ilanından sonra cizye yerine Hıristiyanlardan alınan verginin adı. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1971, s. 185

⁴⁹ Metin, varak no. 8b

⁵⁰ Metin, varak no. 9a

⁵¹ Despot: Ortodoks Rumların ruhânî liderleri için kullanılan bir unvan.

⁵² Şeşhane tüfeği ve topunu kullanan asker. Şeşhane adı verilen bu yerli silahlar Hafız Paşa tarafından Kırım Savaşı sırasında 1854 yılında icat edilmiş ve ilk defa bu savaşta kullanılmıştı.

Kalesi'ne gönderildi. Diğer âsiler çaresiz aman dileyince, Yunanlılar da adadan kaçmaya teşebbüs ettiler. Hırsto Zolaki adındaki eşkıya kayıkla Yunanistan'a firar ederken bir savaş gemisi tarafından görülüp ele geçirildi.⁵³ İsmail Paşa bu icrâatı müteakip Apokoron Nâhiyesi'ne ve oradan İsfakiya'ya gitti. Asâyişin sağlandığı düşüncesiyle Hanya'ya döndü. Daha sonra askeri İsfakiya'dan getirterek İstanbul'a gönderdi. Fakat İsmail Paşa'nın bu güveni ihtiyat tedbirlerine aykırı idi. Aradan tam bir sene geçene kadar Giritliler, o derece uysallık gösterdiler ve hükûmeti o derece aldattılar ki İsmail Paşa, sanki Girit'te ihtilâl taraftarı ve dış tahriklere kulak asacak kimse kalmamış gibi hareket ediyordu. İsfakiya'ya geçen Yunanlıların niçin geldiklerini ve halkı ne türlü vaatlerle isyâna sevk etmiş olduklarını dahi hatıra getirmemekteydi.

İstanbul'da da devlet adamlarının düşüncesi bu yolda olup, Yunanistan'ın Yediada'yı topraklarına katmasından sonra ırkçılık prensibinden istifade için, içte ve dışta aldıkları destekle sâptıkları isyan yolunun önünü kesecek ve Giritlileri o bozgunculuğa kolaylıkla meyl ettiremeyecek tedbirler alınmadığı gibi, çıkacak ihtilale mâni olacak idarî ve askerî ihtiyat tedbirleri de adada yok hükmünde idi.

İhtilalcilerin Durumu

Girit Hıristiyanlarının liderleri ise İsfakiya olaylarında⁵⁴ sonra Yunanlılarla haberleşerek gayelerine erişmek için izleyecekleri yol hakkında talimatlar almaktan bir an bile geri durmadılar; yavaş yavaş adaya silah ve mühimmât getirtmeye çalıştılar.

Bunların ihtilâli uyandırmak için kullandıkları tedbir, Hacı Mihali, Hacı Yorgi Kastor ve Parsinos Kıryari gibi bazı âsi liderlerin kurdukları yalan tuzağından ibâret olup, bu da bir taraftan sahte bir bağılılıkla valiyi ve bir taraftan da sözde birliktelik ile Müslümanları aldatarak aniden fitne ateşini alevlendirmek şekline idi.

Çünkü vali zâten aldatılmış ise de müslümanlar, dâima bir fitnenin çıkabileceği beklentisi içinde Hıristiyanlardan korktuklarından, onlar bu halde buldukları eşkıyalık meydanında istedikleri gibi at oynatamayacaklarını biliyorlar; hükûmetin icraatlarından, bazı yeni vergilerden müslümanların kırıngıne

⁵³ Metin, varak no. 9b

⁵⁴ Metin, varak no. 10a.

şikâyetçi olduklarını görüyorlardı. Bunun üzerine, Müslümanlardan nüfuz sahibi ve kolay aldatılabilen olanları ortalarına aldılar. Mevcut vergilerden birtakımının afvı, adanın ticâret ve servetinin artmasına vesile olacak bazı reformların yapılması isteğinde bulunacaklarından, bu ise İslâm ve Hıristiyan, bütün ada halkına menfaat sağlayacağından, o yolda girişilecek teşebbüslerine endişe ve muhâlefetle bakmamalarını rica ettiler. Zavallıları çeşitli ikiyüzlü oyunlarla aldatıp kendilerine meylettirdiler.⁵⁵ Zîrâ şu hîle yoluna sapmamış olsalar, ihtilâlin devâmına kuvvet gelemeyerek teşkîl edecekleri isyan örgütünün evvelki gibi çar çabuk dağıtılmasına ve aradıkları yabancı devletler müdahalesinin meydana gelememesine hükûmetçe imkân bulunacağını anlamışlar idi.

İşte bu bozguncu niyetler çerçevesinde, 1864 Ağustos'u başlarında dağ köylerinden Lakos Köyü'nde bir isyan cemiyetinin oluşturulduğunu İsmail Paşa haber aldığı anda, sebebini anlamak için hemen oraya gitti. Cemiyet mensuplarının akıllara hayret veren sert isteklerine karşı nasihatle bulunarak Hanya'ya döndü. Daha sonra Elikan Köyü'nde de böyle bir cemiyet peyda olarak isteklerini yazdıkları mahzarı⁵⁶ özel bir kurye ile hükûmete takdîm ettiler.

İsmail Paşa, bu ani hareketten huzursuz oldu. Özellikle mahzarın bir'sûretinin konsoloslara verilmiş olduğunu haber aldığı anda şuurunu kaybedip, lider takımından söz anlar olanlarla milli meclisleri üyelerini çağırdı. Maksud ve merâmlarını sorması sırasında şikâyet konularını, vergilerin tahsiline dâir bazı açıklamalar ile reddetti. Mahzarın birer suretini konsoloslara verilmesinin yakışksız olduğunu belirtti.⁵⁷ Bununla beraber eşkıya reisleri, hem gizlice isyan örgütünü idâre ve hem İsmail Paşa nezdinde gûyâ fitne ateşini söndüreceklerini taahhülle bozguncu taifesine nasihat ediyorlardı.

Mustafa Nâilî Paşa'nın İzlediği Politika

Mustafa Nâilî Paşa'nın aldığı tedbirlerin esâsı, ihtilalden yirmi-otuz sene evvel Girit'te vali bulunduğu sırada meydana gelen isyan hareketlerinde olduğu gibi, adada mevcut Hıristiyanları, isyanda yek-vücut hareket ettikleri savıyla, şiddetle

⁵⁵ Metin, varak no. 10b.

⁵⁶ Bir şikâyeti ve bir isteği devlete bildirmek maksadıyla halk tarafından hazırlanıp imzalanan veya mühürlenmiş yazı, müşterek dilekçe.

⁵⁷ Metin, varak no. 11a.

vurup köylerini yakarak boyun eğdirmeye mecbûr etmekten ibaret idi. Halbuki o devirlerdeki başkaldırılarda, Avrupa devletleri tarafından yapılan müdahalenin etkisi ile şimdiki fiili yardım arasında büyük bir fark bulunmaktadır: Bir defa Avrupa'nın genel politikası değişmiştir. Girit meselesinde olduğu gibi, Osmanlı topraklarında ırkçılık ve milliyetçilik adına meydana gelen isyanları desteklemekte ve asileri himaye etmektedir. Osmanlı Devleti, isyanları bastırmak için askeri tedbirlere başvurdukça, müdâhil devletlerin eşkıya haklarındaki himaye ve yardımları artmaktadır.

Bu bakımdan, durumun nezaketini kavrayacak iktidarda bir komutanın adaya gönderilmesi mecburiyeti hasıl olunca, Hüseyin Avnî Paşa'nın bu görev için uygun olduğu ortaya çıktı.⁵⁸

Yunan Korsan Gemisi Arkadi'nin Ele geçirilmesi

Meselenin başlangıcında, muhasara için Girit'e gönderilen Osmanlı savaş gemileri, Yunan korsanlarının çokluğu ve baskısından dolayı, daha sonra artırılmış ve Ferik Mustafa Paşa komutan tayin olunmuş ise de, gereği gibi ablukayı başaramadığından azledilmiş, yerine Ferîk İbrahim Paşa ve onu müteakip, eski kaptanıderyalardan Vesîm Paşa⁵⁹ komutan atanmıştı. 20 Ağustos 1867 Salı gecesi, Yunan korsan gemilerinden Arkadi Vapuru, taşıdığı savaş malzemesini indirmek üzere Girit'in Ayırumeli sâhiline yaklaştığı sırada, oraların muhafazasıyla görevli İzzeddin Vapuru süvârisi Hasan Bey tarafından fark edildi. Yunan korsan gemisine ateş edilince Arkadi kaçmaya çalıştı. Fakat İzzeddin vapurunun sıkı takibinden kurtulamadı. Nihayet Lakvince sahilinde Arkadi ele geçirildi. Gminin içindeki asiler, kaptan ve dümenci öldürüldüler. Çatışma sırasında çarkı kırılmış olan Arkadi İstanbul'a gönderildi.⁶⁰

Osmanlı askerinin karaya çıktığını gören ve bir harâb köyde bulunan eşkıyâ, engel olmak istediler ise de, gemiden atılan güllerle, yeri-göğü titrettiğinden, hemen firâr ettiler. Bu sûretle oradan üç tabur asker geçip Aradna Köyü arkasındaki dağda iki yüz kadar eşkıyaya tesâdüf olunmağla, ilk hücum esnasında tamamı perîşân edildi.

⁵⁸ Metin, varak 22b.

⁵⁹ Ahmet Vesim Paşa, 21 Ocak-29 Mayıs 1865 tarihleri arasında kaptanı derya olarak görev yapmıştır. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, s. 234

⁶⁰ Metin, varak no. 32b

Bu hareket esnâsında diğer üç taburasker ile Aradna Köyü'nde pekçoğu Yunan asıllı bin beş yüz kişiyi mütecâviz âsiyi tazyîk ve köyün sahil cihetinin sağ tarafında bulunan tepeye çıkıp diğer kol ile birleşerek eşkiya topluluğunu tamamen birbirinden ayırdılar. Yine İsfakiya'ya bağlı Ayırumeli Köyü'ne de vapurlarla sevk olunan iki tabur asker, üç sâat zarfında dağın zirvesine çıkmalarıyla, Aradna Köyü'nü zabt eden ve o esnâda Ayırumeli'ye gelen askerinin iki taburu sahil koruma hizmetine tayîn kıldı.

Sultan Abdülazîz'in Paris Sergisi Münasebetiyle Avrupa Gezisi

Buralarda toplanmış olan âsilerin bertaraf ve Arkadi Vapuru'nun zabt edilmesi üzerine Girid problemine bitmiş nazarıyla bakılmamakla beraber, devletlerin Osmanlı Devleti hakkında daha mutedil olacağı düşüncesi güç kazanmış oldu. Hatta bu esnâda Fransa İmparatoru Napolyon, uluslar arası arenaya damgasını vurmak için Paris'te bir sergi düzenleyerek her ülkeden mamûl madde ve ürün nümûneleri getirtip sergilemişti. Bunun görülmesi vesilesiyle Avrupa büyük devletleri hükümdârları sırasında Sultan Abdülazîz Hân'ı da davet etmişti. Her ne kadar Osmanlı Devleti, Napolyon'un baskılarından, içişlerine müdahalelerinden bîzâr ve özellikle Paris Anlaşması'ndan sonra Osmanlı topraklarında türlü problemler çıkarmasından ve içinde bulunulan Girid İhtilâli'nin çıkışını kolaylaştırmasından dolayı pek ziyâde zarar görmüş ise de, Avrupa kamuoyunun kesb eylediği renk ve sûret; Fransa'nın hâsıl etmiş olduğu ikbâl ve meziyet gereğince bu davete icabet bir mecburiyet oldu. Osmanlı Devleti, hem Girid meselesinden dolayı aleyhine değişmiş olan bakış açısını düzeltmek, hem de Paris Anlaşması hükmünce Avrupa genel hukukunun ve topluluğunun faydalarından hissedâr olmaya dâhil bulunduğu cihetle, devletçe mâddî ve manevî sair faydaların sağlanmasına sebep olacağı ümidiyle imparatorun davetine Abdülazîz Hân muvâfakat ve Hâriciye Nâzırı Fûâd Paşa birlikte olduğu halde 1867 yılı ortalarında deniz yolu ile Fransa'ya gitti. Oradan Londra'ya geçti; Belçika ve Almanya üzerinden İstanbul'a döndü. Ancak bu padişahın Avrupa seyahati, Girit hakkında hükümdarların izledikleri politikayı değiştiremedi. Napolyon, müşterek teftiş teklîfini Sultan Abdülazîz'e dahi ifade etmekten geri durmadı.

Padişah'ın dönüş yolunda Ruscuk'a yaklaştığı haberi İstanbul'a ulaşmakla beraber, İsfakiya ıslahatını müteâkib yine Yunanlıların; "Türkler umûmen Hıristiyanları Girit'te katlediyorlar" diye vaki olan şikâyetleri sebebiyle Rusya,

Fransa ve İtalya gemilerinin Girit'e giderek âsilerin yükünü hafifletmek maksadıyla ailelerini Yunanistan'a nakle başladılar. Yunanlı eşkiyâ da; elişişer yüzer, köy köy gezüp ahâlîyi tehdît ve baskı ile aileleri sâhile sürdüler. Yabancı devletlerin gemileri, hükûmete haber vermeksizin hemen sâhillere toplanan kadınları, çocukları ve eşkiyâyı taşımaya devam ettiler. Bu duruma karşı adada bulunan askeri kuvvetler beş fıraka taksîm ile her birine merkez tayîn ve seyyar sınıfları tahsîs olundu. Ancak, yabancı gemiler taşımaktan men edilmekle ve sahillerin tamamı kontrol altına alınmakla beraber, bunun birkaç ay devam etmesi sağlanmadıkça ve yahut bozguncuların kalesi olan Yunanistan üzerine gidilmedikçe durumun düzelmesinin mümkün olamayacağı başkomutan tarafından Bâb-ı âlf'ye bildirildi.⁶¹

Rusya İmparatoru'nun⁶² Kırım'daki sayfiyesine gelmesi vesîlesiyle Hâriciye Nâzırı Fuâd Paşa fevkalade elçilikle acele olarak Kırım'a gönderildi Girit meselesi hakkında imparatorun fikirlerinin tamiri için pek çok gayrette bulunuldu ise de, bu gayretlerin bir tesîri olmadı. İmparator, Girit'in Yunanistan'a terki ve hiç olmazsa askeri harekâtın ertelenmesini teklîflerini ileri sürünce, Fuâd Paşa eli boş olarak İstanbul'a döndü. Yine o esnâda Rus Elçisi General İgnatıyef, devleti tarafından muvakkatan Petersburg'a çağrıldığından, Girit'in Yunanistan'a terki teklîfini vedalaşma esnasında Sultan Abdülazîz'e arz ve ifâde etmiş idi.

Osmanlı Devleti, bir taraftan Fransa İmparatoru'nun ortaya attığı müşterek teftiş teklîfini zaafa düşürecek tedbirler ile meşgûl iken, Rusya İmparatoru'nun Girit'in Yunanistan'a terkini bizzat Fuâd Paşa'ya söylemesi, âsilerin ailelerini Yunanistan'a nakl etmek için Fransa gemileriyle beraber Girit'e donanma göndermesi ve askeri harekâtın durdurulmasını teklif etmesi, asıl gaye olan adanın Yunanistan'a ilhakına karşı çıkmakta Osmanlı Devleti ısrâr etse bile, âsiler hakkında daha önce ilan olunan genel affın yenilenmesi ve onun tabii gereği olmak üzere, âsilerin cezalandırılmasının terkinde karşı gelemeyecektir. Bu müsâade zamanından istifâde ile müşterek teftiş teklîfinin hemen fiiliyata geçirilmesi ve o yol ile isyan eden ahalinin, devletler komiserleri nezdinde uyruk değiştirme iddiâsına kalkışma teşebbüslerinin kolaylaştırılması mümkün olacaktır. Bu politikanın şiddetle izlenmesinin sır ve sebebi de, Rusya

⁶¹ Metin, varak no. 33a, 33b, 34a

⁶² II. Aleksandr (1855-1881), Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s. 337

Devleti'nin küçük vesileler ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdâhaleyi alışkanlık haline getirmesi, doğuda ara sıra savaşların çıkmasına neden olduğundan, şu müdâhale kapısını her devlet için kapalı tutmakla Rusya'nın baskı ve tacizinden Osmanlı Devleti'ni kurtarmak, Şark'ın istikbâlini temîn etmek maksadıyla Paris Anlaşması'na derc olunan şartlardan Rusya doğal olarak hoşnut olmamıştı. Rusya, ne zaman harekete geçse Fransa, İngiltere ve anlaşmada imzası bulunan diğer devletleri karşılarında bulmak zannında oldukları cihetle, bu şartlardan yakasını kurtarmak çârelerini arar iken Napolyon'un Osmanlı Devleti hakkında, kapalı olan müdahale kapısını kendi eliyle açması ve ondan birlikte geçmenin yollarını göstermesi Rusya'ya beklediği fırsatı vermiş oldu.⁶³

⁶³ Metin, varak no. 34b, 35a

